

GUNNAR KARLSSON

AÐGREINING LÖGGJAFARVALDS OG DÓMSVALDS Í ÍSLENSKA ÞJÓÐVELDINU

1. Inngangur

KENNINGIN um nauðsyn þess að þrískipta ríkisvaldinu í löggjafarvald, framkvæmdavald og dómsvald er jafnan rakin til franska stjórnspekingsins Charles de Montesquieu, til bókar hans *L'Esprit des lois*, sem kom út árið 1746. Markmið hans og allra þeirra sem hafa lagt áherslu á aðskilnað dómsvalds frá öðrum þáttum ríkisvaldsins, var að skapa einstaklingunum réttaröryggi. „Ef dómsvaldið væri sameinað löggjafarvaldinu“, segir Montesquieu,¹

væri líf og frelsi þegnanna varnarlaust fyrir geðþóttastjórn, því að dómariinn væri þá löggjafi. Væri það sameinað framkvæmdavaldinu gæti dómariinn beitt ofbeldi og kúgun.

Langt er síðan menn tóku eftir því að Íslendingar virtust hafa skilið á milli löggjafarvalds og dómsvalds í stjórnskipun sinni að fornu, meðan hvergi annars staðar fundust samfélög þar sem þessir valdþættir voru aðgreindir. Lög-rétta annaðist löggjafarhlutverkið meðan vorþingsdómar í héraðum og fjórðungs-dómar og fimmtardómur á Alþingi dæmdu í málum manna. Þannig leit út eins og stjórnskipun Íslendinga hefði verið þroskaðri en nokkurrar annarrar þjóðar samtímans, enda talaði Vilhjálmur Finsen til dæmis um „den primitive; mindre fuldkomne Character, som viser sig i den norske Ordning“.² Ólafur Lárússon sagði stoltur að skipulag Alþingis hefði verið³

í mörgum efnum ólíkt þeirri tilhögun, er tíðkaðist þá á þingum annara

¹ *Great Books of the Western World* XXXVIII (1952), 70 (The Spirit of Laws, Book XI:6). Þýðing mín úr ensku.

² Vilhjálmur Finsen (1873), 206 nm.

³ Ólafur Lárússon (1929), 25–26. — Endurpr. Ólafur Lárússon (1958), 77–78.

skyldra þjóða. Þau afbrigði eru verk Íslendinga sjálfra, árangur af pólitískri hugsun þeirra. Í því efni er það einna eptirtektarverðast, hve glöggst Íslendingar aðgreindu löggjafarvald þingsins frá dómssvaldi þess.

Þá má vitna til fyrsta bindis Íslendinga sögu Jóns Jóhannessonar:⁴ „Skilnaður löggjafarvalds og dómssvalds er eitt hið merkasta atriði í löggjöf Íslendinga á þjóðveldisöld.“

Í þessu ljósi séð lítur það út eins og afturhvarf til frumstæðara kerfis þegar norskir stjórnskipunarreglur voru teknar upp hér eftir lok þjóðveldisins. Löggjafarsamkomu Íslendinga, lögréttunni, var þá breytt í dómstól, þó án þess að hún hætti alveg að skipta sér af löggjafarmálum, og hvers konar samþykktir hennar voru kallaðar dómar, bæði lög eins og svokallaður Píningsdómur 1490 og refsíðadómar yfir einstökum mönnum. Þegar Jón Jóhannesson sagði frá þessu í öðru bindi Íslendinga sögu sinnar hnykkti hann á því sem hann hafði nefnt í fyrra bindinu og sagði:⁵

Á þjóðveldisöld var dómssvald og löggjafarvald greint að hér á landi. Var það einsdæmi í sögunni þangað til nú á síðustu öldum. Eftir norskum hætti voru þessi tvö valdsvið eigi aðgreind í Járnsíðu og Jónsbók. Lögmenn og lögrétta fóru bæði með æðsta dómssvald og æðsta löggjafarvald innan lands. Af sömu ástæðu voru alþingissamþykktir oft í dómsformi.

Þetta var sú Íslandssaga sem mín kynslóð tók í arf. Og samkvæmt henni var aðgreining löggjafarvalds og dómssvalds langt í frá eina heimssögulega afrekið sem Íslendingar höfðu unnið á víkingaöld og miðöldum. Þeir höfðu líka uppgötvað fulltrúalýðræðið með frjálsu sambandi goða og þingmanna þeirra, fundið Ameríku og skrifað óviðjafnanlegar heimsbókmenntir. Það voru ekki bara hástemmdir þjóðreimbumenn sem höfðu skrifað þessa sögu. Íslendinga saga Jóns Jóhannessonar, sem var talin geyma nánast allan sannleika um sögu þjóðveldistímans framan af háskólaárum mínum á sjöunda áratug 20. aldar, er afar sannfærandi bók. Þar er sagt nákvæmlega frá heimildargrundvelliinum undir flestu sem er haldið fram, fyllstu varfærni virðist gætt í ályktunum og hvergi brotist út í hástemmdum lofsyrðum. Engu að síður má vísa á öll meginatriði þessarar söguskoðunar þar.⁶

⁴ Jón Jóhannesson (1956–58) I, 85.

⁵ Jón Jóhannesson (1956–58) II, 41–42.

⁶ Jón Jóhannesson (1956–58) I, 80, 117.

Á áratugunum eftir seinni heimsstyrjöld varð afskaplega erfitt að trúa þessari sögu. Þjóðarafrek og þar með afreksþjóðir fóru mikið úr tísku eftir fasismann, heimsstyrjöldina og frelsisbaráttu nýlendnanna í þriðja heiminum. Sjálfsmat okkar Íslendinga var jafnvel sérstaklega lágt á þessum tímum, enda höfðum við ekki unnið nein afrek í baráttunni við fasismann. Strax á sjöunda áratug 20. aldar var þjóðernissinnaða Íslandssagan orðin úrelt í augum akademískra fræðimanna. Í eintak mitt af fyrra bindi *Íslendinga sögu* Jóns Jóhannessonar hef ég krotað athugasemd við setninguna sem er birt hér að framan um skilnað löggjafarvalds og dómsvalds í íslenska þjóðveldinu: „Þetta er næsta hæpið. Ríkishugmyndirnar eru allt aðrar en við þekkjum (MMár).“ Hér er vísað í Magnús Má Lárusson sem tók við miðaldasögukennslunni í íslenskum fræðum á háskólaárum mínum og hefur líklega farið yfir þetta efni veturinn 1967–68 með bók Jóns að námsefni.

Við þessar aðstæður vildu sumir leggja þjóðarsöguna niður; þeir afneituðu því að íslenskt samfélag ætti sér einhverja sögu og vildu í staðinn segja sér-sögur einstakra samfélagshópa, sögur einstakra tímaskeiða eða atburðarása.⁷ Aðrir tóku til við að fletta upp á nýtt heimildum gömlu, þjóðernissinnuðu Íslandssögunnar og reyna að afhelga hana með því að greina í sundur hverju við mættum trúa af henni og hverju ekki. Þessi grein er framlag til þess verks. Ég ætla að leitast við að svara spurningunni: eigum við virkilega að trúa því að Íslendingar hafi aðgreint löggjafarvald og dómsvald öldum áður en aðrar þjóðir og síðan týnt þeirri uppfinningu vegna þess að þjóðin tók yfir sig frumstæðara norskt stjórnskipun?

2. Voru valdsviðin raunverulega aðgreind?

Pegar endurskoða skal rótgrónar skoðanir í sögu er nauðsynlegt að leitast við að velta við hverjum steini upp á nýtt og gá hvort eitthvað leynist undir honum annað en það sem gömlu karlarnir sáu þar. Oft reynist það ekki vera, og því er óhjákvæmilegt í verki af þessu tagi að endurtaka nokkuð af sjálfsögðum hlutum og vitna til frumheimilda sem segja löngu þekktar sögur. Hér skal því byrjað á að kanna hvort Grágás mælir skýrt fyrir um aðgreiningu löggjafarvalds og dómsvalds. Með því er sjónum ekki beint að elsta stigi stjórnskipunar Ís-

⁷ Þetta viðhorf birtist skýrast í áformum um að leggja sögulegt samhengi fyrir róða í kennslu sögulegs efnis í grunnskólum og byggja í stað þess á almennu félagslegu samhengi. — Sbr. Gunnar Karlsson (1992), 29–35, 46–47, 56–58.

lendinga, heldur því elsta sem verulegar heimildir eru um, en gera má ráð fyrir að Grágás birti einna helst löggjöf sem var í gildi á 11. og 12. öld.⁸

Í Grágás eru skýr og alþekkt ákvæði um að 39 goðar, ásamt níu mönnum sem goðar í fjórðungum Austfirðinga, Sunnlendinga og Vestfirðinga tilnefndu, tóku ákvarðanir í lögréttu á Alþingi.⁹

Það eru tólf menn úr fjórðungi hverjum er lögréttusetu eigu, og lög-sögumaður umfram, svo að þar skulu ráða lögum og lofum. Þeir skulu allir sitja á miðpalli, og þar eigu biskupar vorir rúm.

Þeir menn tólf eigu lögréttusetu úr Norðlendingafjórðungi er fara með goðorð þau tólf er þar voru þá höfð er þeir áttu þing fjögur, en goðar þrír í hverju þingi. En í öllum fjórðungum öðrum þá eigu menn þeir níu lögréttusetu úr fjórðungi hverjum, er fara með goðorð full og forn, þau er þá voru þrjú í vorþingi hverju, er þing voru þrjú í fjórðungi hverjum, þeirra þriggja, enda skulu þeir allir hafa með sér mann einn úr þingi hverju hinu forna, svo að þó eignist tólf menn lögréttusetu úr fjórðungi hverjum.

Ljóst virðist liggja fyrir að ákvarðanir lögréttu, þær sem Grágás kallar að „ráða lögum og lofum“, hafi verið af þrennu tagi: (1) að samþykkja ný lög eða gera nýmæli, eins og það var kallað; (2) að rétta lög með því að skera úr lög-málsprætum og (3) veita lof eða leyfi. Öll þessi hlutverk eru nefnd í eftirfar-andi orðum í Lögrétuþætti Grágásar:¹⁰

Par skulu menn rétta lög sín og gera nýmæli ef vilja. Par skal beiða mönnum sýknuleyfa allra og sáttaleyfa þeirra allra er einkalofs skal að beiða og margra lofa annarra, svo sem tínt er í lögum.

Að gera nýmæli er að semja og samþykkja ný lög. Um það getur ekki verið neinn vafi. Rök fyrir því eru til dæmis að víða í Grágásarhandritinu Staðar-hólsbók (AM 334 fol) er orðið „nýmæli“ skrifað út á spássú við ákveðin laga-ákvæði.¹¹ Um nýmæli er líka ákvæði sem hefur villst inn í Kristinna laga þátt í Konungsbók Grágásar (GKS 1157 fol). Þar segir:¹²

⁸ Grágás III (1883), xxxii–xxxv (Forerindring Vilhjálms Finsen). — Heusler (1911), 226–27. — Finnur Jónsson (1923), 900. — Foote (1987), 58–64.

⁹ Grágás (1992), 461 (Lögrétuþáttur). — Sbr. Grágás Ia (1852), 211 (117. kap.).

¹⁰ Grágás (1992), 462 (Lögrétuþáttur). — Sbr. Grágás Ia (1852), 212 (117. kap.).

¹¹ Grágás II (1879), 11, 34, 48, 51–53, 55–56, 58–59, 61, 68, 84, 90, 96 og áfram.

¹² Grágás (1992), 35 (39. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 37 (19. kap.).

Lög öll skulu vera sögð upp á þrimur sumrum. Skal þá lögsögumaður af hendi bjóða lögsöguna. Nýmæli ekki skal vera lengur ráðið en þrjú sumur og skal að Lögbergi hið fyrsta sumar upp segja á vorþingum helguðum eða leiðum. Laus eru öll nýmæli ef eigi verða upp sögð hið þriðja hvert sumar.

Lof eða leyfi, öðru nafni alþingislof,¹³ voru af tveimur megingerðum. Annars vegar voru undanþágur til að víkja frá lögum í einstökum tilfellum: til að marka fé sitt alstýfingarmarki, til að hafa hrepp með færri en 20 bændum, til að flytja vorþing og sameina vorþingsumdæmi,¹⁴ svo að eitthvað sé nefnt. Hins vegar voru leyfi til einstaklinga að sættast eftir að maður hafði unnið öðrum meiri háttar misgerð. Á mannvíg og meiri háttar sár mátti þannig ekki sættast nema með alþingislofi.¹⁵ Nú á tímum mundu undanþágur af þessu tagi teljast á sviði framkvæmdavalds. Leyfi til að víkja frá lögum í einstökum tilfellum veitir ráðherra með heimild í lögum. Sakaruppgjöf eða náðun getur þjóðhöfðingi veitt að tillögu ráðherra. Alþingislof skipta því ekki máli þegar kannað er hvort lögrétta hafi blandað löggjafarvaldi saman við dómssvald.

Í Lögréttuþætti Grágásar er mælt fyrir um aðferð lögrétta við að skera úr lög málsprætum.¹⁶

Nú þræta menn um lögmál, og má þá ryðja lögrétta til ef eigi skera skrár úr. En svo skal að því fara, að beiða með votta goða alla að Lögbergi, og lögsögumann, að þeir gangi í lögrétta og í setur sínar að greiða lögmál þetta svo sem héðan frá skal vera. ...

Á lengur er goðar koma í setur sínar, þá skal hver þeirra skipa manni á pall fyrir sig en öðrum manni á hinn ysta pall á bak sér til umráða. Síðan skulu þeir menn, er þar eigust mál við, tína lögmál það er þá skilur á og segja til þess hvað í deilir með þeim. Þá eigu menn síðan að meta mál þeirra til þess er þeir hafa ráðinn hug sinn um það mál, og spyrja síðan alla lögréttumenn, þá er á miðpalli sitja, að skýra það hvað

¹³ *Grágás* (1992), 240 (Vígslóði, 39. kap.), 448 (Baugatal, 1. kap.). — Sbr. *Grágás* II (1879), 341 (301. kap.). — *Grágás* Ia (1852), 194 (113. kap.).

¹⁴ *Grágás* (1992), 172, 180 (Um fjárleigur, 23. og 41. kap.), 421 (Þingskapabáttur, 40. kap.). — Sbr. *Grágás* II (1879), 236, 249 (199. og 217. kap.). — *Grágás* Ia (1852), 107–08 (59. kap.); Ib (1852), 160, 171 (225. og 234. kap.).

¹⁵ *Grágás* (1992), 240 (Vígslóði 39. kap.). — Sbr. *Grágás* Ia (1852), 174 (98. kap.). — *Grágás* II (1879), 341 (301. kap.).

¹⁶ *Grágás* (1992), 463–64. — Sbr. *Grágás* Ia (1852), 213–14 (117. kap.).

hver þeirra vill lög um það mál. Síðan skal hver goði segja hvað löginn mun kalla og með hvorum hverfa að því máli, og skal afl ráða, en ef þeir eru jafnmargir lögréttumenn hvorirtveggju, er sitt kalla lög hvorir vera, þá skulu þeir hafa sitt mál er lögsögumaður er í liði með. En ef aðrir eru fleiri, þá skulu þeir ráða ...

Sigurður Líndal hefur fært sannfærandi rök að því að það að rétta lög og skera úr lögmálsþrætum sé sama verkið. Hann telur að réttur germanskra þjóða á elsta stigi sem menn þekkja hafi í grundvallaratriðum verið venjuréttur. Að rétta lög er þá að færa lögin í upphaflegt horf, að gera þau réttari ef þau hafa sveigt af leið, þótt auðvitað hafi menn í rauninni oft verið að búa til nýja réttarreglu. Í Grágás sé gert ráð fyrir að réttingu laga beri þannig að að menn þræti um hvað séu rétt lög um eitthvert tiltekið atriði og lögrétta skeri úr um það á þann hátt sem hér var sagt.¹⁷

Við finnum þannig ekki í Grágás nein ákvæði um að lögrétta fari með dómsvald í venjulegum skilningi þess orðs. Um dómstörf dómanna, fjórðungsdóma, fimmtardóms og vorþingsdóma, eru hins vegar að minnsta kosti einar 40 blaðsíður í Grágás, og þar er deginum ljósara að málið snýst um dóma í málum einstaklinga gegn einstaklingum, eða það sem við köllum dóma í einkamálum nú á tímum.¹⁸ Að vísu var vorþingsdómum heimilað að setja sér þingskóp, „hvervetna þess er þeir taka eigi af alþingismáli, en þeir eigu kost að auka er þeir vilja“.¹⁹ Þetta hefur verið skilið þannig að þeir yrðu að halda sig innan þeirra marka sem Alþingi hefði sett; „naar de blot ikke tage noget bort af Althingsreglerne ...“ þýddi Vilhjálmur Finsen.²⁰ Þannig skilið er þetta hliðstætt því sem nú er gert þegar aðili sem hefur ekki löggjafarvald fær heimild löggjafa til að setja reglugerð eða vinnureglur um ákveðin atriði. Og jafnvel þótt þetta væri skilið svo að það merkti: „að svo miklu leyti sem þeir fylgja ekki Alþingisreglum“, þá væri óverulegt löggjafarvald fólgið í því.

Í sögum held ég að óhætt sé að fullyrða að hvergi sé gert ráð fyrir annarri skipan en þeirri sem Grágás lýsir; þar segir aldrei frá því að lögrétta dæmi í málum manna eða dómstólar setji lög. Í Grettis sögu er einu sinni talað um lögrétta á Hegranesþingi í Skagafirði.²¹ En það skýrist auðveldlega með því að

¹⁷ Sigurður Líndal (1984), 124–28, 136–38.

¹⁸ Grágás (1992), 371–404, 413–22 (Þingskapabáttur, 1.–28. og 37.–40. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 38–83, 96–108 (20.–47. og 56.–59. kap.).

¹⁹ Grágás (1992), 415 (Þingskapabáttur, 38. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 98–99 (57. kap.).

²⁰ Grágás Ia. *Oversættelse* I (1870), 97 (57. kap.).

²¹ *Íslensk fornrit* VII (1936), 229–30 (72. kap.).

sagan var örugglega ekki skrifuð fyrr en eftir lok þjóðveldis, þegar orðið lög-rétta var komið inn í mál Íslendinga í annarri merkingu en það hafði á þjóð-veldisöld.

Sögurnar andmæla þannig ekki vitnisburði Grágásar. Ég hef ekki nákvæmt yfirlit yfir að hve miklu leyti þær staðfesta hann, hvort við læsum þessa skýru aðgreiningu löggjafarvalds og dómsvalds út úr Íslendingasögum og Sturlungu ef lögbókin væri ekki til. En það stendur jafnfast að vitnisburður Grágásar verður ekki hrakinn. Við verðum að gera ráð fyrir að á einhverju tímabili, lík-lega í meginatriðum frá 11. öld til 13. aldar, hafi raunveruleikinn verið eitt-hvað svipaður því sem þar er mælt fyrir um.

Aftur á móti eru ekki allir sammála mér um að Grágás lýsi hreinni að-greiningu löggjafarvalds og dómsvalds milli lögrétu og dómstóla. Sigurður Líndal er einn af þeim sem hafa lagt fram drýgstan skerf til afhelgunar Ís-landssögunnar, og hann hefur nýlega véfengt kenninguna um aðgreiningu lög-gjafarvalds og dómsvalds í þjóðveldinu. Hann bendir á að það hlutverk lög-rétu þjóðveldistímans að skera úr lögmálsprætum sé hlutverk dómstóla á okk-ar tímum. Ef menn vilja vita hvað sé rétt og löglegt um einhvern ákveðinn flokk tilvika, þá höfða menn mál fyrir dómstólum og kalla það prófmál ef dómurinn á að skapa reglu um fleiri tilvik. Þess vegna, segir Sigurður,²²

liggur miklu nær að segja að löggjafarvaldið eigi sér hliðstæðu í því hlutverki lögrétu að gera nýmæli, en dómsvaldið í því hlutverki henn-ar að rétta lög.

Þetta er auðvitað hárrétt ef aðeins er gengið út frá þeirri skiptingu valdsins milli stofnana sem tíðkast hjá okkur nú. En ef við hugsum fremur um hvað sé rökrétt að kalla löggjafarvald og hvað dómsvald, þá lítur málið öðruvísi út. Að skera úr um hvað eigi að teljast lög, ef engin lagaregla finnst sem tilvikið eigi við, er óneitanlega löggjafarstarf í eðli sínu, enda skapar það rétt til frambúðar, því að úrskurðurinn myndar fordæmi. Þannig væri rökréttast út frá kenning-unni um skiptingu ríkisvaldsins að dómstóll sem fyndi ekki lög til að úrskurða um ágreiningsefni sneri sér til löggjafarþingsins og spyrði hvernig það vildi hafa lög um efnið. — Ég segi rökréttast en ekki hentugast eða endilega réttlát-ast. — Þetta var líka skoðun Vilhjálms Finsen, sem ræddi málið rækilega og benti í því sambandi á að það væri hagkvæmt nú ef hægt væri að biðja lög-gjafarþingið að úrskurða um lögmálsprætur með því að samþykkja ný lög um

²² Sigurður Líndal (1992), 177.

viðkomandi atriði.²³ Þannig er alls ekki hægt að segja að það hlutverk lögréttu að rétta lög ónýti kenninguna um aðgreiningu löggjafarvalds og dómsvalds í íslenska þjóðveldinu. Þvert á móti höfðu þjóðveldisaldarmenn hreinni og rökréttari aðgreiningu löggjafarsamkomu og dómstóla en við höfum nú á dögum.

Lagarétting er annars ekkert meginatriði hér. Jafnvel þótt fallist væri á skoðun Sigurðar Línal um þetta tiltekna atriði, þá verður því ekki haggð að kjarni löggjafarvaldsins, að gera nýmæli, var í höndum annarrar stofnunar en kjarni dómsvaldsins, að fella dóma í ágreiningsmálum einstaklinga á grundvelli laga.

3. Dómskerfi Gulapingslaga

Varla getur farið hjá því að réttur Íslendinga sé upprunninn í Gulapingslögum í Noregi, eins og Ari ber vitni um í Íslendingabók:²⁴

En þá es Ísland vas víða byggt orðit, þá hafði maðr austrænn fyrst lög út hingat ýr Norvegi, sá es Úlfljótr hét; svá sagði Teitr oss; ok váru Úlfljótslög kǫlluð; ... en þau váru flest sett at því sem þá váru Golaþingslög eða ráð Þorleifs ens spaka Hǫrða-Kárasonar váru til, hvar við skyldi auka eða af nema eða annan veg setja.

Í Hauksbókartexta Landnámu og fleiri ritum er þessi frásögn nokkru nákvæmari, og kemur þar ótvírætt fram að Úlfljótur hafi verið gerður út til Noregs til að sækja Íslendingum lög.²⁵

Eins og Sigurður Línal hefur sýnt fram á eru vandkvæði á að taka þessa heimild bókstaflega. Frásögnin kemur illa heim við þá almennu skoðun að réttur germanskra þjóða fyrir ritöld hafi verið venjuréttur fremur en ákveðinn bálkur af texta. Óhugsandi er að landnemar Íslands hafi flust til landsins án þess að taka strax með sér einhverjar réttarreglur. Þá þykir sagan um Úlfljót minna nokkuð mikið á lærdar frásagnir af höfundum laga með þjóðum, allt frá Móse til Núma Rómarkonungs.²⁶ Einnig þykir munurinn á Gulapingslögum, eins og þau eru varðveitt í handritum, og Grágás Íslendinga svo mikill að

²³ Vilhjálmur Finsen (1873), 169–70, 180–88, 200.

²⁴ *Íslensk fornrit* I (1968), 6–7 (2. kap.).

²⁵ *Íslensk fornrit* I (1968), 313 (H268), sbr. 312 nm.

²⁶ Sigurður Línal (1969), 6–8, 22.

mönnum hefur þótt efamál að norskur réttur gæti verið fyrirmynd hins íslenska.²⁷ Ekki hefur þó verið bent á nein lög sem séu líkari hinum íslensku en Gulapingslög, og sterk rök þyrfti til að halda því fram að Íslendingar hafi tekið með sér réttarreglur annars staðar að en úr vesturhéruðum Noregs, þar sem Gulapingslög giltu, einkum af því að þeir tóku tungumál sitt sannanlega með sér þaðan. Hér verður því einkum leitað til Gulapingslaga um samanburð við íslenskan rétt. Helsti munurinn á stjórnskipun Norðmanna og Íslendinga á sögulegum tíma var auðvitað sá að Norðmenn bjuggu við konungsvald en Íslendingar ekki. Hér verður leitast við að sniðganga þann mun eins og kostur er og þau áhrif sem hann hefur á löggjafarvaldið.

Í Gulapingslögum koma fyrir stofnanir með nöfnunum *lögrétta* og *dómr*. Óljóst er hvernig lögréttur voru skipaðar þar eða annars staðar í Noregi fyrr en í landslögum Magnúsar konungs lagabætis seint á 13. öld, en samkvæmt þeim voru þær 36 manna samkomur nefndra bænda á hverju lögþingi, og þeir dæmdu í málum manna með lögmanni. Fræðimenn hefur lengi greint á um hvernig lögréttur voru skipulagðar fyrir þann tíma, hvort 36 manna lögréttur eru gamlar eða allir bændur sem voru nefndir til þingferðar sátu í lögrétta, um 400 talsins og síðar 246 í Gulapingslögum.²⁸ Að lögréttur hafi upphaflega haft löggjafarvald má ráða af heitinu, einkum þegar tekið er mið af því hvað *réttu lög* merkir í Grágás. Líka kemur fram í heimildum að samþykki lögrétta þurfti til að lög öðluðust gildi; jafnvel kristinréttur var samþykktur á lögþingi á dögum Ólafs konungs helga.²⁹

Það er ríkjandi skoðun, og hefur verið lengi, að lögþing norrænna manna hafi upphaflega verið *alþing* í bókstaflegum skilningi, sem öllum vopnfærum karlmönnum, að minnsta kosti af ákveðinni lágmarksstöðu, bar að sækja. Slíkum þingum lýsir rómverski höfundurinn Tacitus meðal Germana um 100 e. Kr.³⁰ Síðan hafa menn talið, að minnsta kosti síðan norskri sagnfræðingurinn Absalon Taranger skrifaði um það árið 1924, að það hafi verið fundið upp í Noregi á dögum Hákonar konungs Aðalsteinsfóstra (um 935–um 960) að nefna einungis ákveðinn fjölda þingsóknarmanna frá hverju byggðarlagi. Í elstu gerð Gulapingslaga (Ólafstexta) er gert ráð fyrir um það bil 400 nefndarmönnum, en frá Sunnmæri máttu raunar mæta eins margir og vildu, þannig að fjöldinn var ekki fast ákvarðaður. En með þessu þykjast Norðmenn

²⁷ Ólafur Lárusson (1958), 120 („Grágás“). — Sigurður Línal (1969), 9.

²⁸ Bøe (1965), 178–80.

²⁹ Bøe (1965), 182.

³⁰ Tacitus (2001), 68–69 (11. kap.).

hafa hvorki meira né minna en uppgötvað fulltrúapingið. Taranger heldur því fram að „nordmændene ... bygget en repræsentativ lagtingsforfatning, som ingen germanske folk har maken til ...“, og það „maa betegnes som en i den germanske retshistorie enestaaende legislativ bedrift“.³¹ Íslendingar eru þannig ekki einir Norðurlandapjóða um að þykjast hafa uppgötvað stjórnarhætti lýðræðissamfélagsins á víkingaöld.

Stofnunin *dómr* í elstu norskum lögum er aftur á móti sex eða tólf manna dómsnefnd, jafnmargir menn nefndir af hvorum málsaðila. Þessi stofnun virðist hafa verið ótengd þingum. En ef annar aðilinn vildi ekki hlíta dómi fór málið til dóms á þingi. Síðan er óljóst hver þróun þessara einkadóma varð, hvort þeir gengu inn í þingin eða þingin tóku við hlutverki þeirra og dómarnir hurfu sem sérstakar stofnanir.³²

Á vissan hátt má líta á það sem tímaskekkju að tala um norskan rétt á víkingaöld og hámiðöldum af því að Noregur var þá enn að minnsta kosti þrjú lagaumdæmi með þrennum ólíkum lögum. Því er rétt að skoða texta Gulatingslaga eldri sjálfan og athuga hvað þar er að finna um dóma, dómstörf og lögréttu. Af þeim eru varðveittir tveir aðaltextar, annar kenndur við Ólaf konung helga (1015–28), hinn við Magnús konung Erlendsson (1163–84), en á þeim er einkum munur í kristindómsbálki, sem skiptir okkur ekki máli hér. Lengi hefur verið talið að texti laganna hafi upphaflega verið skráður á síðari hluta 11. aldar.³³ En síðasti útgefandi þeirra, Magnus Rindal, gefur í skyn að það kunni eins að hafa gerst á fyrri hluta aldarinnar.³⁴ Varðveitt handrit eru miklu yngri, elstu brotin frá síðari hluta 12. aldar eða um 1200.³⁵

Lítið er um heimildir sem gætu gefið hugmynd um Gulatingslög fyrir daga varðveittra lagatexta. Fyrst eru þau nefnd í Íslendingabók Ara, þar sem segir að Úlfjljótur hafi sótt þangað fyrirmynd íslenskra laga, væntanlega á þriðja tug tíundu aldar. Gagnstætt því segir í sögum Noregskonunga að Hákon konungur Aðalsteinsfóstri hafi sett Gulatingslög,³⁶ og var það tilefni Absalons

³¹ Taranger (1924), 1–38 (tilv. á bls. 36 og 38). — Að þessi túlkun á þróuninni sé enn í gildi í meginráttum, þótt aðdáunarorðin séu horfin, sýnir Jón Viðar Sigurðsson (1999), 75.

³² Halvorsen (1958), 215–17. — Andersen (1977), 248, 258–60.

³³ Knudsen (1960), 559–61.

³⁴ *Den eldre Gulatingslova* (1994), 12 (sbr. 5).

³⁵ *Den eldre Gulatingslova* (1994), 12–22.

³⁶ *Íslensk fornrit* XXIX (1985), 8–9 (Ágrip, 5. kap., þar að vísu með óljósu viðbótinni: „er verit hafði forðum“). — *Íslensk fornrit* XXVI (1941), 163 (Heimskringla I. Hákonar saga góða, 11. kap.).

Taranger til að eigna honum uppfinningu fulltrúaþinga. Þá er í Egils sögu sagt frá málarekstri söguhetjunnar á Guláþingi um miðja tíundu öld og lýst þar 36 manna nefndardómi.³⁷

En þar er dómrinn var settr, var völlr sléttr ok settar niðr heslistengr í völlinn í hring, en lögð um útan snæri umhverfis; váru þat kǫlluð vé-bönd; en fyrir innan í hringinum sátu dómendr, tólf ór Firðafylki ok tólf ór Sygnafylki, tólf ór Hǫrðafylki; þær þrennar tylftir manna skyldu þar dæma um mál manna.

Ef það er rétt, sem margir telja, að Snorri Sturluson hafi skrifað Egils sögu má kallast líklegt að hann hafi vitað hvernig dómstörf fóru fram í Noregi um sína daga og tekið mið af því í sögunni. Vitnisburður sögunnar gæti því hugsanlega skipt máli um það hvort 36 manna lögréttur voru til fyrir daga landslaga Magnúsar lagabætis. Aftur á móti væri það nokkuð mikið traust á sagnageymd í Borgarfirðinum að halda að þar hefði varðveist munnlega í sex kynslóðir óbrengruð lýsing á þessari stofnun. Guláþingslagatextinn er því heimild um stjórnskipun í lagaumdæminu á elsta stigi sem unnt er að komast að.

Í Guláþingslögum eldri eru rækileg ákvæði um dóm utan þinga, nefndan af málsaðilum. Þar er kafli sem heitir „Um domfesto“, og þar segir:³⁸

Nu er þat því nefst. ef maðr a fe at manne þat er eigi vítu vattar. þa skal stefna hanom heím til kvoðu. oc kveðía han fíar þeff er han a at han-om. hín n scal annattveggia felta fe. ... æða dom fetía a mote kvoðu hanf. nema han vili feckíafc a kvoðu hans. Nu scal taca við domfesto hvergi maðr er byðr frialfra oc fulltiða. ef fa er eigi inní er bioða scal. Oc um allt er domr er boðenn innan acra gerðíf. þeðan leggiaft .v. netr til domf þeff er þeir scolo eiga firi durum verianda. þann dom scolo þeir fva hava nem / dan at hvarke se a sunnu degí ne a meffo / degí. ellar er fokn hanf unyt. fu er han hafðe þa upp hafða. Nu scal dom fetía firi durum verianda. en eigi a bak hufí. han scal fetía dom sinn eigi nérr hufí. en fva at veriande mege fetía sinn dom milli dura oc domf hans. oc aca laffe viðar milli dóms oc dura.

Síðan er rakið hvernig málsaðilar ryðja hvor annars dóm, en ekki kemur ljóst

³⁷ Íslenzk fornrit II (1933), 154 (56. kap.).

³⁸ Den eldre Gulatingslova (1994), 57–58 (37. kap.).

fram hvernig þessir tveir dómar eiga að komast að niðurstöðu. En ef sakaraðili „vill eigi dóm festa“, eins og segir í lögunum, þá fer málið til þings:³⁹

En þeðan skal hann stefna hanom til þingf. oc leiða vatta sína a þingi. alla flíca fem a dome settum fkylldí. Nu vill hann þa enn eigi reiða. þa scolo þing / menn dōma hanom fkulld sína.

Víðar í lögunum er talað um vettvangsdóma fyrir durum verjanda.⁴⁰ Annars staðar er ekki talað um tvo dóma málsaðila, heldur einn dóm, þar sem aðilar nefna hvor sinn helminginn:⁴¹ „Hinn skal setía halvan dom við hann er mál a mote hanom.“ Líka kemur víðar fram að dæmt sé á þingi í málum sem ekki tekst að ljúka með vettvangsdómi, og á einum stað, í ákvæðum um óðalsbrigðamál, er mælt fyrir um feril dómsmála frá einu stigi til annars, allt til lög-rétu. Ef ekki tekst að ljúka málinu á vettvangi

þa skal fókíande oc veriande leggía domfitemno at marca / mote þeirra a mellom. telía roftom oc fiorðongum oc fcapa til leiðar lengd. þar fem þeir scolo dóm setía. þat kalla menn fcala dom.

Í vissum tilvikum átti að skjóta þessum dómi á fjórðungsþing. Ef dómsmenn urðu ekki ásáttir þar skyldi skjóta dómnum til fylkisþings.

þa er vel ef þeir verða aller a ein dóm fatter. En ef þeir verða eigi a fatter. þa vill annar fkiota dome sínum ilogretto. en annar vill una dome fylkif manna. þa skal hinn af þingí ganga er fkiota vill. oc afla fer liðrs.⁴²

Í Gulatingslögum eldri er enginn eiginlegur þingskapaþáttur, þar sem sagt sé frá starfi þings eða þinga sem slíkra, og þetta mun vera eini staðurinn í lögunum þar sem kemur fram að lögrétta fari með dómsvald. Þó að það komi aðeins fram í sambandi við óðalsbrigðamál verður tæpast annað ályktað en að það sé rétt sem fræðimenn hafa jafnan haldið fram að lögrétta hafi starfað þar sem almennt æðsta dómstig.

³⁹ *Den eldre Gulatingslova* (1994), 59 (37. kap.).

⁴⁰ *Den eldre Gulatingslova* (1994), 146–47 (266. kap.).

⁴¹ *Den eldre Gulatingslova* (1994), 85 (86. kap.), sbr. 150–51 (269. kap.).

⁴² *Den eldre Gulatingslova* (1994), 147–48 (266. kap.).

4. Samanburður á dómskerfunum

Af því sem hér hefur komið fram má ráða að grundvallarmunur hafi verið á dómskerfinu í Gulapingslögum og á Íslandi. Þar var lægsta dómstigið heima á vettvangi, millistig á fjórðungsþingum og fylkisþingum, en hið æðsta í lög-réttu, væntanlega á Gulapingi sjálfu. Á Íslandi var lægsta dómstigið á vörþing-um, millistig í fjórðungsdómum á Alþingi og hið æðsta í fimmtharðingi á Alþingi. Í rauninni kann munurinn þó ekki að hafa verið alveg svona mikill.

Á Íslandi þekktust líka dómur nefndir af málsaðilum og haldnir utan reglu-legra þinga, á eða nálægt vettvangi. Duradómur kemur að vísu ekki fyrir í Grágás og hvergi í íslenskum heimildum nema í Eyrbyggju. Þar gerði Þor-björn Ormsson digri á Fróðá tilraun til að setja duradóm hjá grönnum sínum í Mávahlíð og nefndi sex menn í hann, en heimamenn hleyptu honum upp. Seinna var haldinn duradómur yfir sögufrægum afturgöngum á Fróðá. Þær nefndu þó ekki í hann, svo að getið sé, en dómurinn virðist hafa borið árangur, því að draugarnir hurfu um leið og dómsorð var kveðið upp yfir þeim.⁴³

Í Grágás er aftur á móti talað um afréttardóma, engidóma, héraðsdóma, hreppadóma og skuldadóma. Til greina kemur að telja sáttardóm eða sektar-dóm í þessum flokki líka, jafnvel fíránisdóm.⁴⁴ Héraðsdómur getur sýnilega verið yfirhugtak engidóms⁴⁵ og annað hvort samheiti eða yfirhugtak hreppa-dóms.⁴⁶ Líklega mælir það hvergi á móti vitnisburði heimilda að líta á orðið héraðsdóm sem samheiti þessara dóma. Allir eru þeir haldnir einhvers staðar á eða nálægt vettvangi, utan helgaðra þinga, enda er orðið þingadómur notað sem andheiti þeirra, um dóm sem er haldinn á þingi.⁴⁷ Jafnan eru það máls-aðilar sem nefna í héraðsdóm, þrjá menn hvor, sex menn hvor eða sækjandi einn tólf, til dæmis ef mál er sótt gegn útlendingum eða ef hinn aðilinn neitar að nefna í dóminn.⁴⁸

Við sögur koma vettvangsdómur lítið, nema fíránisdómur. Eina dæmið sem

⁴³ *Íslensk fornrit* IV (1935), 35–36, 151–52 (18. og 55. kap.).

⁴⁴ Í atriðisorðaskrá *Grágásar* (1992), 515–67, er vísað til þessara hugtaka allra í hvert skipti sem þau koma fyrir í textanum.

⁴⁵ *Grágás* (1992), 318 (Landabrigðisþáttur, 19. kap.). — Sbr. *Grágás* II (1879), 459–60 (406. kap.).

⁴⁶ *Grágás* (1992), 151–52 (Festabáttur, 62. kap.), 185 (Um fjárleigur, 46. kap.). — Sbr. *Grágás* Ib (1852), 73 (167. kap.); II (1879), 255–56 (222. kap.).

⁴⁷ *Grágás* (1992), 565 (Atriðisorð).

⁴⁸ *Grágás* (1992), 164, 183, 189–90, 202 (Um fjárleigur, 9., 43., 52.–55. og 73. kap.), 316, 337 (Landabrigðisþáttur, 19. og 43. kap.). — Sbr. *Grágás* II (1879), 225–26, 252–53, 261–63, 281, 456–57, 489–90 (185., 219., 228.–231., 249., 406. og 430. kap.).

ég get bent á um annars konar vettvangsdóm er skuldadómur sem Kolbeinn ungi Arnórsson lét heyja eftir Sighvat Sturluson dauðan árið 1239, þegar hann lét dæma eignir Sighvats af örfum hans. Þessa dóms er getið tvisvar í Sturlungu, bæði í Íslendinga sögu og Þórðar sögu kakala, og virðist vera talin hæpin aðgerð réttarfarslega.⁴⁹ Samt gengur ekki vel upp að gera ráð fyrir að Kolbeinn hafi gripið til úrelts lagaákvæðis til að réttlæta yfirgang sinn og héraðsdómar hvergi verið til á Íslandi nema í gömlum lagatextum. Til þess eru þeir nefndir helst til víða í Grágás. Meðal annars er gert ráð fyrir hreppadómi í ákvæðum um verðlagseftirlit.⁵⁰ En talið hefur verið, og virðist sennilegt, að þessi ákvæði hafi ekki verið sett fyrr en á 13. öld.⁵¹ Í öðru lagaákvæði sem hefur verið talið frá því um 1200, um lögpundara og rangar álnir, er mælt fyrir um að mál skuli sótt fyrir héraðsdómi.⁵² Loks kemur héraðsdómur fyrir í svokallaðri skipan Sæmundar Ormssonar um almenning í Hornafirði frá því um 1245. Ef menn guldu ekki viðurlög við brotum gegn skipaninni átti að sækja þau mál í héraðsdómi.⁵³ Allt þetta sýnir að héraðsdómar voru til fram á 13. öld.

Að öðru leyti standa vettvangsdómarnir norsku auðvitað nærri því sem er kallað *gerð* á Íslandi. Það sést kannski best á hugtakinu *sáttardómur*. Hér hefur verið stungið upp á að telja sáttardóm til héraðsdóma, en Sigurður Líndal leit á orðið sem samheiti við *gerð*.⁵⁴

Það er þannig ekki nema í efri endann, í hlutverki lögréttunnar, sem verulegur munur verður á kerfinu í Gulapingslögum og á Íslandi. Taflan sýnir hvernig má stilla upp saman sem næst hliðstæðum stofnunum í þessum réttarkerfum tveimur:

⁴⁹ *Sturlunga saga* (1946), I, 440 (Íslendinga saga, 140. kap.); II, 4 (Þórðar saga kakala, 2. kap.).

⁵⁰ *Grágás* (1992), 151 (Festapáttur, 62. kap.). — Sbr. *Grágás* Ib (1852), 73 (167. kap.).

⁵¹ Jón Jóhannesson (1956–58) I, 381. — Ákvæðin eru ekki í Staðarhólsbók, og ég er ekki sannfærður um að þetta hafi nokkurn tímann verið annað en tilraun til lagasetningar. En það skiptir ekki máli fyrir gildi þeirra sem heimildir um að hreppadómar hafi verið til á síðari hluta þjóðveldisaldar.

⁵² *Íslenzkt fornbréfasafn* I (1857–76), 311–14 (nr. 82). — Sbr. *Grágás* (1992), 189–90 (Um fjárleigur, 53. kap.). — *Grágás* Ib (1852), 250 (Tillæg IV, 64. kap.). — *Grágás* II (1879), 212 (Um fjárleigur, efnisyfirlit), 263 (230. kap.).

⁵³ *Íslenzkt fornbréfasafn* I (1857–76), 537 (nr. 137).

⁵⁴ Sigurður Líndal (1976), 230–31.

	Löggjafar-samkoma	Nefndardómar á þingum	Vettvangsdómar nefndir af málsaðilum
Noregur	l ö g r é t t a fjórðungsþing fylkisþing		dómar
Ísland	lögrétta	þingadómar	héraðsdómar gerðarmenn

Samanburður á löggjafar- og dómssvaldi í stjórnkerfum Gulapingslaga og Íslands.

5. Tilraun til þróunarsögu íslenska kerfisins

Ef gert er ráð fyrir að þau tvö kerfi sem taflan sýnir hafi þróast af einni rót má setja upp ólíka kosti. Þannig er hægt að hugsa sér að íslenska kerfið sé upprunalegt, en norska dómsskerfið hafi breyst áður en við höfum heimildir um, lögrétturnar tekið við dómsmálum einstaklinga til viðbótar við upphaflegt hlutverk sitt. Það kemur líklega fremur illa heim við það sem er vitað elst um þing germanskra manna; á þingunum sem Tacitus nefnir var þannig jöfnum höndum ráðgast um stórmál og höfðuð sakamál.⁵⁵ Við hljótum því fremur að gera ráð fyrir að kerfið hafi upphaflega verið eitthvað svipað því sem var í Noregi og sérstök þróun orðið á Íslandi, hvort sem hún varð af því að úlfjót- ar Íslendinga gleymdu dómssvaldi lögrétta á leið sinni yfir hafið eða það hlutverk var síðar tekið af henni og fært yfir til sérstakra dómstóla. Um það hafa fræðimenn raunar bollalagt áður og komist að ólíkum niðurstöðum, án þess að nokkur færði verulega sannfærandi rök fyrir máli sínu. Konrad Maurer taldi að lögréttan hefði verið skipuð bændum, nefndum af goðum, og farið með dómssvaldið áður en landinu var skipt í fjórðunga og fjórðungsdómar teknir upp.⁵⁶ Vilhjálmur Finsen hélt því aftur á móti fram að sérstakur dómstóll hefði

⁵⁵ Tacitus (2001), 68–70 (11.–12. kap.).

⁵⁶ Maurer (1852), 150–52. — Maurer (1882), 135–37. Þar er á einum stað villandi þýðing: „Það getur varla heldur verið neinn efi á því, að goðarnir hafi verið helztu mennirnir í nefnd þessari ...“ og því verður textinn ekki laus við mótsögn. — Maurer (1909), 353.

verið á Alþingi frá upphafi.⁵⁷ Eins og oftast var í ágreiningsefnum þeirra Maurers og Finsens hafa íslenskir fræðimenn að jafnaði fylgt Finsen.⁵⁸ Ég ætla mér ekki þá dul að komast að sannanlegri niðurstöðu um þetta efni eða um þróun stjórnerkisins á Íslandi, en einfaldast finnst mér að hugsa sér hana eins og hér segir.

Í upphafi urðu til tvenns konar þing á Íslandi. Annars vegar voru héraðsþing sem þróuðust seinna í vorþing. Ekki þurfum við að gera ráð fyrir reglulegu kerfi slíkra þinga í upphafi, heldur þingi á stöku stað, eitthvað líkum því Kjalarnesþingi sem Ari segir að Þorsteinn Ingólfsson hafi haft, „ok höfðingjar þeir es at því hurfu“. Hins vegar var Alþing á Þingvelli, sett „at ráði Ulfljóts ok allra landsmanna“, eins og Ari segir, sjálfsagt nokkuð ónákvæmt.⁵⁹ Ekki er ástæða til að ætla annað en að þessi þing hafi hvorutveggja dæmt í málum manna og varla rök til að ætla annað en að dómsamkoman á Alþingi hafi getað kallast lögrétta, hvort sem hún hefur verið skipuð óbreyttum bændum, goðum, eða goðum og bændum sameiginlega, eins og var á Grágásartíma. Síðan verður sú breyting sem Ari segir frá á lögsögumannsárum Þórarins Ragabróður, 950–69, að landinu var skipt í fjórðunga og regluleg vorþingsumdæmi. Þá segir Ari: „En síðan váru sett fjórðungarþing.“⁶⁰ Flestir fræðimenn hafa gert ráð fyrir að um leið og þetta gerðist, eða litlu síðar, hafi fjórðungsdómarnir verið stofnaðir á Alþingi.⁶¹ En það segir Ari alls ekki.

Fjórðungsþing eru ekki nefnd í neinum stjórnskipunarákvæðum Grágásar en koma fyrir einu sinni í Staðarhólsbók, í Víglóða, þar sem segir frá sakatilbúningi:⁶²

Sakar þær allar sem verða með mönnum er rétt að sækja á alþingi.
Enda er rétt að sækja á héraðsþingum, hvort sem það er á fjórðunga-

⁵⁷ Vilhjálmur Finsen (1888), 90–97.

⁵⁸ Ólafur Lárússon (1929), 26. — Endurpr. Ólafur Lárússon (1958), 78 — Einar Arnórsson (1945), 72–73. — Jón Jóhannesson (1956–58) I, 85–86.

⁵⁹ *Íslensk fornrit* I, 8 (3. kap.).

⁶⁰ *Íslensk fornrit* I, 12 (5. kap.).

⁶¹ Maurer (1852), 162–63. — Maurer (1882), 146–47. — Ólafur Lárússon (1929), 26. — Endurpr. Ólafur Lárússon (1958), 78. — Einar Arnórsson (1945), 73–74. — Jón Jóhannesson (1956–58) I, 86. — Vilhjálmur Finsen hefur hér nokkra sérstöðu því að hann telur sennilegast að skipting gamla alþingisdómsstólsins (sem hann reiknar með fyrir fjórðungaskiptingu) í fjóra fjórðungsdóma hafi orðið smám saman og óformlega, ef til vill ekki fyrr en undir stofnun fimmtardóms, sem hann tímasetur 1004. — Vilhjálmur Finsen (1888), 95.

⁶² *Grágás* (1992), 249 (Vígslóði, 66. kap.). — Sbr. *Grágás* II (1879), 356 (328. kap.). — *Grágás* III (1883), 606 (Ordregister).

þingum, þá er þau eru höfð og fjórðungsmenn allir eiga þar saman sóknir. Enda er rétt á vorþingum þeim öllum er aðiljar eru allir samþinga, og svo þeir menn allir er fyrir sökum eru hafðir.

Þetta reynist vera kjarni laganna sem Ari eignar Þórði Ólafssyni gelli, þegar hann lagði á ráð um fjórðungaskiptingu landsins. Áður voru það lög, segir Ari, „at vígsakar skyldi sækja á því þingi, es næst vas vettvangi“. Þess vegna hafði Þórður orðið að sækja brennumál Þorkels Blund-Ketilssonar suður í Borgarfjörð, þar sem Tungu-Oddur kom með ofbeldi í veg fyrir að dæmt yrði í því. Eftir það vakti Þórður máls á því á Lögbergi, „hvé illa mönnum gegndi at fara í ókunn þing at sækja of víg eða harma sína ...“. Í framhaldi af því var landinu skipt í fjórðunga og ákveðið að „skyldu þingunautar eiga hvar saksóknir saman ...“.⁶³ Það kemur skemmtilega vel heim við þetta að sagt er frá því í Eyrbyggju að Þórður gellir hafi sett fjórðungsþing Vestfirðinga á Þórsnesi á Snæfellsnesi.⁶⁴ Með því náði hann tilgangi sínum með fjórðungaskiptingarlögunum, að losna við að þurfa að sækja mál sín í önnur héruð, en lausnin hefur ekki verið eins heppileg fyrir Borgfirðinga.

Af fjórðungsþingum fer annars litlum sögum. Ólafur Lárússon hefur fjallað um alla heimildarstaði þar sem þau eru nefnd. Hann kannaði líka í Íslendingasögum dómsmál sem komu til héraðsþinga en ekki Alþingis, þegar sökunautar voru samfjórðungsmenn en ekki úr sama vorþingsumdæmi, og réði af því að fjórðungsþing hefðu verið haldin fram á 11. öld. En sjálfur viðurkenndi Ólafur, það sem varla þarf að taka fram lengur, að gildi þessara heimilda er afar ótraust.⁶⁵ Ekki sé ég þó ástæðu til að efa þá ályktun Ólafs að fjórðungsþing hafi komist á. Því veldur einkum ein heimild sem hann ræðir. Í einu elsta landfræðiriti okkar, kirknatali Skálholtsbiskupsdæmis sem er eignað Páli biskupi Jónssyni og er þá frá því um 1200, segir að fjórðungsþingstaður fyrir Austfirðingafjórðung hafi verið í Lóni, fyrir Sunnlendingafjórðung undir Ármannsfelli (eða Mosfelli í sumum handritum) og fyrir Vestfirðingafjórðung á Þórsnesi.⁶⁶ Um Norðlendingafjórðung segir ekkert hér, vegna þess að kirknatalið nær aðeins yfir Skálholtsbiskupsdæmi.

Það virðist vera afar óhentug ráðstöfun að stofna í einu lagi sérstök dóm-

⁶³ *Íslensk fornrit* I (1968), 12 (Íslendingabók, 5. kap.).

⁶⁴ *Íslensk fornrit* IV (1935), 18 (10. kap.).

⁶⁵ Ólafur Lárússon (1926), 4–17.

⁶⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* XII (1923–32), 5, 8, 12 (nr. 1). — Sveinbjörn Rafnsson (1993), 94–95, 98–101, 114–16.

þing fyrir hvern landsfjórðung og dómstóla á Alþingi til þess að dæma í málum úr þessum sömu fjórðungum. Sennilegra er hitt, að fyrst hafi fjórðungsþingin verið stofnuð — þótt óþarft sé að gera ráð fyrir að þau hafi alls staðar verið haldin reglulega. Síðan hafi menn komist að þeirri niðurstöðu að það væri fyrirhafnarminna, og kannski öruggari vörn gegn ofríki héraðshöfðingja, að halda öll fjórðungsþingin á Þingvöllum um leið og Alþingi var haldið þar og breyta þeim þannig í deildir innan Alþingis. Hugmyndin getur vel hafa sprottið af því að fjórðungsþing Sunnlendinga var haldið undir Ármannsfelli, aðeins snertispöl frá þingstað Alþingis. Þetta hefur verið gert með formlegri lagabreytingu, enda eru rækileg ákvæði um fjórðungsdóma í þingskapaþætti Grágásar.⁶⁷ Það skýrir hve vandlega ákvæðum um fjórðungsþing hefur verið rutt út úr löggjöfinni, þannig að aðeins sér eina litla leif eftir þau í Staðarhólsbók.

Vonlaust er að reyna að komast að niðurstöðu um hvenær þessi breyting var gerð, en síðari tímamörk virðast vera við stofnun fimmtardóms, og hann segir Ari vera stofnaðan á lögsögumannsárum Skafta Þóroddssonar, fyrir 1030.⁶⁸ Varla er unnt að ganga framhjá því að nafnið *fimmtardómur* merki „hinn fimmti dómur“, þótt menn hafi raunar leitað annarra skýringa á því.⁶⁹ Þá hljóta fjórðungsdómar að vera eldri, ef það hefur ekki gerst samtímis að fjórðungsþingunum væri breytt í fjórðungsdóma og fimmtardómur stofnaður. Fjórðungsþing kunna því að hafa verið í lögum í allt að átta áratugi, frá 950 til 1030, ef við treystum tímatali Ara.

Hvernig sem þetta hefur gerst nákvæmlega, hefur flutningur fjórðungsþinganna inn á Alþingi orðið til þess að þar, og kannski á norrænu þingi yfirleitt, hafa í fyrsta skipti verið ólíkar stofnanir á sama þinginu. Þá hafa í fyrsta sinn skapast forsendur fyrir hlutverkaskiptingu milli stofnana á þingi, að lögréttan héldi sig við að ráða lögum og lofum, en fjórðungsdómarnir dæmdu í málum milli einstaklinga. Það getur skýrt þá aðgreiningu löggjafarvalds og dómsvalds sem við finnum í löggjöf þjóðveldisins. Ekki þurfum við að gera ráð fyrir að lögrétta hafi dæmt í málum sem risu á milli manna úr tveimur

⁶⁷ Grágás (1992), 371–400 (Þingskapaþáttur, 1.–23. kap.). — Grágás Ia (1852), 38–77 (20.–42. kap.).

⁶⁸ *Íslensk fornrit* I (1968), 19 (Íslendingabók, 8. kap.). — Ég sé ekki gild rök fyrir því, sem oft er haldið fram, að fimmtardómur hafi verið stofnaður á fyrstu lögsögumannsárum Skafta, 1004 eða 1005, fremur en síðar. Einna helst virðist sú ályktun vera leif af tilraunum til að koma staðreyndum um stofnun dómsins heim og saman við frásögn Njálu af þessum atburðum, sem annars hefur löngu verið hafnað. — Bogi Th. Melsteð (1910), 428–29.

⁶⁹ Einar Arnórsson (1945), 94.

fjórðungum; í Grágás kemur glögg fram að mál skyldu sótt í fjórðungsdómi varnaraðila, hvaðan sem sækjandi kom:⁷⁰ „á hann [þ.e. sækjandi] að segja í þann dóm sök sína er sá goði er í fjórðungi, er í gegn gekk [þ.e. meðgekk] þingfesti hans“. Þetta sýnir að fjórðungsdómar á Alþingi dæmdu ekki aðeins í málum samfjórðungsmanna, heldur hverra sem var, enda kom það ekki í hlut fimmtardóms, þegar hann var stofnaður, að dæma í málum milli manna úr tveimur fjórðungum. Til hans komu einkum mál sem ekki tókst að ná samstöðu um í fjórðungsdómum eða mál sem spruttu upp í sjálfum málarekstrinum, svo sem um ljúgvíði, ljúgvitni og mútur.⁷¹

Unnt er að hugsa sér margar mótbárur gegn þessari túlkun. Í fyrsta lagi má segja að lítið verði úr þeim venjurétti sem réttarsögufraðingar segja gjarnan að hafi ríkt meðal germanskra þjóða fyrir ritöld, ef gert er ráð fyrir að dómskerfinu hafi verið gerbreytt tvisvar milli upphafs Alþingis og stofnunar fimmtardóms. En ég held að við verðum óhjákvæmilega að gera ráð fyrir að venjuréttarhugmyndir hafi horfið á þessu sviði við flutning í nýtt land og stofnun stjórnkerfis á því. Menn vissu að Alþingi, vorþing og fjórðungsþing voru ekki reist á góðum og gömlum rétti. Því nutu þessar stofnanir ekki helgunar af venju, og mátti skáka þeim til eftir því sem virtist hentugast.

Í öðru lagi má spyrja hvers vegna Ari segi ekki frá svo merkri nýjung sem stofnun fjórðungsdóma á Alþingi, ef hann telji þá ekki innifalda í stjórnskipunarbreytingu Þórðar gellis. Því má svara á ýmsan hátt. Öllum getur yfirsést, jafnvel Ara fróða. Ef fimmtardómur var stofnaður um leið og fjórðungsdómar, og Ara fannst að lesendur sínir hlytu að vita það, þá má segja að stofnun fjórðungsdómanna kunni að vera falin í setningu hans um Skafta Þóroddsson lög-sögumann:⁷² „Hann setti fimmtardómslög ...“ Loks má benda á að höfuðsmiður fjórðungsþinganna, Þórður gellir, var forfaðir Ara, og hann hafði komið þeim á til þess að geta sótt mál gegn utanhéraðsmönnum heima í heimkynnum sínum við Breiðafjörð. Kannski var afnám fjórðungsþinganna aumur blettur á heiðri ættarinnar.

Í þriðja lagi má andæfa kenningu minni með því að segja að stofnun fimmtardóms sýni að fjórðungsdómarnir þóttu ekki nægja sem handhafar dómsvalds. Það er óneitanlega dálítið mótsagnarkennt að gera ráð fyrir að aðgreining valdþátta milli lögréttu og fjórðungsdóma hafi orðið til sem handhæg

⁷⁰ Grágás (1992), 373 (Þingskapabáttur, 3. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 41 (22. kap.). — Grágás III (1883), 607 (Ordregister).

⁷¹ Grágás (1992), 400–01 (Þingskapabáttur, 25. kap.). — Grágás Ia (1852), 77–78 (44. kap.). — Grágás III (1883), 605 (Ordregister).

⁷² Íslensk fornrit I (1968), 19 (Íslendingabók, 8. kap.).

verkaskipting, af því að hvorartveggja stofnanirnar voru á sama þingvelli á sama tíma, en svo hafi þótt þörf á að stofna fimmta dómstólinn til að dæma í málum sem fjórðungsdómarnir réðu ekki við. Hvers vegna fékk lögréttan þau mál ekki til meðferðar?

Ég veit það ekki nákvæmlega. En vel getur það hafa skipt máli að einhvers staðar á leiðinni milli Gulapingslaga og þess skipulags sem er lýst í Grágás varð gerbreyping á íslensku lögréttunni. Norsku lögrétturnar voru samkomur nefndra bænda, en á Alþingi Íslendinga sátu goðar á miðpalli lögréttu og réðu þar einir lögum og lofum, með litlum hópi uppþótarmanna fyrir minni fjórðungana, sem hafa væntanlega oft verið menn sem áttu hlut í goðorðum. Engin leið er að vita hvort þessi skipun var upprunaleg á Alþingi. Maurer taldi að goðar hefðu ekki sest í lögréttu fyrr en hún hafði látið af dómstörfum.⁷³ Absalon Taranger hélt að Alþingi Íslendinga hefði framan af verið al-þing, þangað til Íslendingar tóku það eftir Norðmönnum að nefna bændur í dóma, um leið og þeir skiptu landinu í fjórðunga og greindu á milli löggjafarvalds og dómssvalds.⁷⁴ Einar Arnórsson taldi víst að goðarnir hefðu setið í lögréttu frá upphafi en var í vafa um hvort einhverjir fleiri hefðu átt sæti þar.⁷⁵ Óneitanlega kemur það best heim við það sem við vitum um lögréttu Gulapingslaga að halda, líkt og Maurer, að goðar hafi upphaflega nefnt bændur til setu í lögréttu en síðar sest þar sjálfir og tekið atkvæðisréttinn af bændunum.

Hvernig sem það var má telja líklegt að í upphafi 11. aldar, þegar menn tóku að ræða nauðsyn þess að stofna hinn fimmta dóm, hafi lögrétta verið orðin stofnun sem svipaði lítið til dómstóla eins og þeir gerðust á Íslandi og í Noregi. Jafnvel er hugsanlegt að það hafi verið talið starf óbreyttra bænda, ósamboðið goðorðsmönnum, að fella dóma í formlegum dómstólum. Þannig má skýra það að æðsti dómstóllinn varð sérstakur nefndardómur en ekki lögrétta sjálf.

6. Hvað felst í aðgreiningu valdsviðanna?

Það líkan af hugsanlegri þróun íslenska stjórnkerfisins á þjóðveldisöld sem er dregið upp hér á undan á að sýna það eitt að hugsanlegt er að löggjafarvaldið

⁷³ Maurer (1852), 151–52. — Maurer (1882), 135–37. Sbr. nmgr. 56 hér að framan.

⁷⁴ Taranger (1924), 15–17, 38.

⁷⁵ Einar Arnórsson (1945), 44.

og dómsvaldið hafi greinst í sundur á ólíkar stofnanir án þess að nokkur maður hefði slíka aðgreiningu beinlínis að markmiði, án þess að hún hefði nokkurn sérstakan pólitískan tilgang. Nú skal kannað hvað má ráða af heimildum um þetta aðgreinda stjórnkerfi, eftir að það var komið á, um markmið þess að skilja löggjafarvald og dómsvald að. Því aðeins getur aðgreiningin talist verulega merkileg nýjung að hún hafi átt sér pólitískan tilgang, eitthvað svipaðan þeim sem Montesquieu sá með því að greina þessa þætti ríkisvaldsins að.

Hve óháð var dómsvaldið löggjafarvaldinu? Goðar voru handhafar löggjafarvaldsins; þeir sátu á miðpalli lögréttu og réðu þar lögum og lofum, sagði í Grágás. Í dómunum sátu bændur, en þeir voru tilnefndir af þessum sömu goðum. Um fjórðungsdóma segir í Grágás:⁷⁶ „Skal goði hver nefna sinn þriðjungsmanntil í dóm nema hann hafi lögréttumanna lof til annars.“ Um fimmtardóm segir:⁷⁷

Mann skal nefna í dóm þann fyrir goðorð hvert hið forna, nú menn úr fjórðungi hverjum. Goðar þeir er hin nýju goðorð hafa, þeir skulu nefna eina tylftina í dóminn. Þá verða fernar tylftirnar, og eru þá menn tólf úr fjórðungi hverjum með þeim ...

Loks er að nefna ákvæði um vorþing:⁷⁸ „Goðar skulu þar dóm nefna, og skal hver þeirra tólf menn nefna í dóm ...“ Handhafar löggjafarvaldsins, goðarnir, réðu því á vissan hátt yfir dómunum með því að ákveða hvaða bændur þeir nefndu í þá.

Nú verður auðvitað alltaf að velja dómara á einhvern hátt. Aðeins í kviðdómakerfi, þar sem tilviljun mun ráða vali dómara, og í Bandaríkjunum, þar sem dómara eru gjarnan kosnir í almennum kosningum, þekki ég til dómsvalds sem er óháð öðrum þáttum ríkisvaldsins og sækir umboð sitt beint til almennings. Hjá okkur eru dómara annað hvort skipaðir af forseta samkvæmt tilnefningu dómsmálaráðherra eða af dómsmálaráðherra sjálfum,⁷⁹ framkvæmdavaldsaðila, sem er aftur óbeint valinn af löggjafarþinginu í gegnum þingræðisreglu. Samt erum við von að segja að dómsvald okkar sé sjálfstætt og óháð löggjafarvaldi og framkvæmdavaldi.

Ef að er gáð er raunar mikill munur á sjálfstæði dómsvaldsins hjá okkur og

⁷⁶ Grágás (1992), 371 (Þingskapabáttur, 1. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 38 (20. kap.).

⁷⁷ Grágás (1992), 400 (Þingskapabáttur, 24. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 77 (43. kap.).

⁷⁸ Grágás (1992), 415 (Þingskapabáttur, 38. kap.). — Sbr. Grágás Ia (1852), 98 (57. kap.).

⁷⁹ Lög um dómstóla 1998, nr. 15, 25. mars, 4. og 12. gr.

í þjóðveldinu. Dómarar okkar eru að vísu skipaðir af framkvæmdavaldinu, en leitast er við að tryggja að þeir séu óháðir þessu framkvæmdavaldi eftir að þeir hafa verið skipaðir. Í samfélagi okkar, sem notum ekki kviðdóma, eru dómara sérfræðingar sem hafa væntanlega fengið sérstaka þjálfun í að meta mála-vexti af hlutlægni og hafa sinn eigin starfsmetnað. Bæði hæstaréttardómarar og héraðsdómarar eru skipaðir ótímabundið,⁸⁰ og í stjórnarskrá okkar er sérstakt ákvæði til að tryggja sjálfstæði dómara.⁸¹

Þeim dómendum, sem ekki hafa að auk umboðsstörf á hendi, verður ekki vikið úr embætti nema með dómi, og ekki verða þeir heldur fluttir í annað embætti á móti vilja þeirra, nema þegar svo stendur á, að verið er að koma nýrri skipun á dómstólana.

Engin hliðstæð lagaákvæði eru í Grágás, og hvergi kemur þar fram annað en að menn hafi verið nefndir til dómsetu einungis til eins þings í hvert skipti. Það er að vísu hvergi tekið beinlínis fram að dómnefna eigi aðeins við eitt þing, en engin ákvæði eru þar um margs konar úrlausnarefni sem mundu koma upp ef menn hefðu verið nefndir til að sitja lengur í dómi en á einu þingi, svo sem um forföll dómanda, vanrækslu hans að sækja þing eða aldursmörk. Bændur hljóta að hafa verið nefndir til dómsetu fyrir hvert þing fyrir sig. Ef goða líkaði ekki hvernig ákveðinn bóndi dæmdi þá gat hann forðast að nefna hann nokkru sinni í dóm aftur.

Aðra leið höfðu goðar til þess að stýra niðurstöðum dóma. Í mörgum tilvikum, kannski flestum, lítur út fyrir að valdið til að ráða dómsniðurstöðum hafi fremur verið í höndum kviðmanna en dómara. Kviður bar um hvort hann teldi mann sannan að sök eða ekki, og bæri kviður á mann eða af manni sök, þá er alls óvíst að dómara hafi haft mikið svigrúm til að ráða niðurstöðu dóms. Nú voru kviðir af tveimur gerðum, *búakviðir*, sem voru settir saman af nágrönnum sakbornings eða vettvangs, og *goðakviðir* eða *tylfarkviðir*, sem goði nefndi í, sat í og stýrði sjálfur, venjulega goði sakbornings. Búakviður hefur sýnilega verið langtum algengari og ráðið niðurstöðum flestra dómsmála, en goðakviður skorði úr um mál sérstakrar gerðar, þar sem síst var nokkur möguleiki á að komast að sannri niðurstöðu en þurfti þó úrskurð um.⁸² Ég sé því engar sérstakar líkur til að goðar hafi almennt ráðið niðurstöðum

⁸⁰ Lög um dómstóla 1998, nr. 15, 25. mars, 4. og 12. gr.

⁸¹ Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands 1944, nr. 33, 17. júní, 61. gr.

⁸² Gunnar Karlsson (2001), 229–42.

dóma í gegnum goðakviðina, en það eitt að goðakviður skuli hafa verið til í kerfinu sýnir að markmið löggjafans var ekki að skapa dómshald sem væri óháð löggjafarvaldinu.

7. Niðurstaða

Kenningin um aðskilnað löggjafarvalds og dómshalds í íslenska þjóðveldinu virðist reist á traustum grunni heimilda. En ekkert bendir til að nein hugmynd um sjálfstæði dómshalds eða mannréttindi hafi vakað fyrir Íslendingum þegar þeir greindu í sundur lögrétta sína og dómstóla á Alþingi. Unnt er að skýra það með ástæðum sem snerta ekki sjálfstæði dómstóla, hvers vegna lögrétta og fjórðungsdómar komu upp hlið við hlið, og þá var stutt skref yfir í að skipta verkum með þessum stofnunum, þannig að dómarnir færu með öll dómstöfin.

Einfaldast virðist að gera ráð fyrir að fjórðungsþing hafi verið stofnuð um leið og landinu var skipt í fjórðunga, á síðari hluta tíundu aldar, eins og Ari segir. Þau hafi reynst óhentug, og þá hafi þeim verið breytt í fjórðungsdóma á Alþingi. Þar með voru komnar upp ólíkar stofnanir á sama þinginu, lögrétta og fjórðungsdómar, kannski í fyrsta sinn á norrænu þingi, og þá gat verkaskipting þeirra þróast án þess að nokkur maður hefði með henni sérstakt pólitískt markmið. Það kann svo að hafa hjálpað til að íslenska lögréttan varð samkoma fyrrmanna en ekki óbreyttra bænda eins og í Noregi. Óvíst er að það hafi þótt samboðið goðorðsmönnum að dæma í formlegum dómstólum.

Það kemur heim við þessa túlkun að reglur Grágásar um skipun og starf dómstóla bera engin merki um viðleitni til að tryggja dómurum sjálfstæði gagnvart goðorðsmönnum. Bændur voru nefndir til dómsetu af goðum, sýnilega aðeins til eins þings í senn. Goðakviðir sýna einnig að það var ekki markmið löggjafans að dómstólar væru óháðir goðum.

Í greininni er sýnt fram á að löggjafarvald og dómshald voru vissulega aðgreind, en aðgreiningin er afhelguð með því að sýna að hún þarf ekki að bera merki um neinn sérstakan stjórnskipulegan frumleika eða þroska.

HEIMILDIR

- Andersen, Per Sveaas (1977): *Samlingen av Norge og kristningen av landet, 800–1130*. Universitetsforlaget, Bergen (*Handbok i Norges historie* II).
- Bogi Th. Melsteð (1910): *Íslendinga saga* II. Bókmentafjelag, Kaupmannahöfn.
- Bøe, Arne (1965): Lagting. Noreg og Færøyane. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* X, 178–84.
- Den eldre Gulatingslova* (1994). Utgitt ved Bjørn Eithun, Magnus Rindal, Tor Ulset. Riksarkivet, Oslo (*Norrøne tekster* VI).
- Einar Arnórsson (1945): *Réttarsaga Alþingis*. Alþingissögufnd, Reykjavík (*Saga Alþingis* I).
- Finnur Jónsson (1923): *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie* II. Anden udgave. G.E.C. Gad, København.
- Foote, Peter (1987): Reflections on *Landabrigðisþáttur* and *Rekaþáttur* in Grágás. *Tradition og historieskrivning. Kilderne til Nordens ældste historie. Acta Jutlandica* LXIII:2. Humanistisk serie LXI, 53–64.
- Grágás [Ia–b]. *Íslændernes Lovbog i Fristatens Tid*, udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen. Første Del–Anden Del. Text I–II (1852). Det nordiske Literatur-Samfund, København.
- Grágás [Ia]. *Íslændernes Lovbog i Fristatens Tid*, udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen. Tredje Del. *Oversættelse* I (1870). Det nordiske Literatur-Samfund, København.
- Grágás [II] efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., *Staðarhólsbók* (1879). Gyldendal, København.
- Grágás [III]. *Stykker, som findes i det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 351 fol., Skálholtsbók, og en Række andre Haandskrifter, tilligemed et Ordregister til Grágás ...* (1883). Gyldendal, København.
- Grágás. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins* (1992). Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Möður Arnason sáu um útgáfuna. Mál og menning, Reykjavík.
- Great Books of the Western World*. Robert Maynard Hutchins, editor in chief. XXXVIII (1952). Encyclopædia Britannica, Chicago.
- Gunnar Karlsson (1992): *Að læra af sögu. Greinasafn um sögunám*. Sagnfræðistofnun, Reykjavík (*Ritsafn Sagnfræðistofnunar* XXX).
- Gunnar Karlsson (2001): *Búakviður og goðakviður. Línðæla. Sigurður Línðal sjötugur 2. júlí 2001* (Bókmenntafélag, Reykjavík), 229–42.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld (1958): Dómr. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* III, 214–18.
- Heusler, Andreas (1911): *Das Strafrecht der Isländersagas*. Duncker & Humblot, Leipzig.
- Íslenzk fornrit* I (1968). *Íslendingabók. Landnámabók*. Jakob Benediktsson gaf út. Fornritafélag, Reykjavík.
- Íslenzk fornrit* II (1933). *Egils saga Skalla-Grímssonar*. Sigurður Nordal gaf út. Fornritafélag, Reykjavík.
- Íslenzk fornrit* IV (1935). *Eyrbyggja saga*. Einar Ól. Sveinsson og Matthías Þórðarson gáfu út. Fornritafélag, Reykjavík.
- Íslenzk fornrit* VII (1936). *Grettis saga Ásmundarsonar. Bandamanna saga. Odds þáttur Ófeigssonar*. Guðni Jónsson gaf út. Fornritafélag, Reykjavík.

- Íslensk fornrit XXVI* (1941). *Heimskringla* I. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Fornritafélag, Reykjavík.
- Íslensk fornrit XXIX* (1985). *Ágrip af Nóregskonunga sögum. Fagrskinnna – Nóregskonunga tal*. Bjarni Einarsson gaf út. Fornritafélag, Reykjavík.
- Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn I* (1857–76). Bókmenntafélag, Kaupmannahöfn.
- Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn XII* (1923–32). Bókmenntafélag, Reykjavík.
- Jón Jóhannesson (1956–58): *Íslendinga saga* I–II. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Jón Viðar Sigurðsson (1999): *Norsk historie 800–1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Knudsen, Trygve (1960): *Gulatingsloven. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder V*, 559–65.
- Lög um dómstóla 1998, nr. 15, 25. mars. *Lagasafn*. <http://www.althingi.is>.
- Maurer, Konrad (1852): *Die Entstehung des Isländischen Staats und seiner Verfassung*. Christian Kaiser, München (*Beiträge zur Rechtsgeschichte des Germanischen Nordens* I).
- Maurer, Konrad (1882): *Upphaf allsherjarríkis á Íslandi og stjórnarskipunar þess*. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn I (1857–76). Bókmenntafélag, Kaupmannahöfn.
- Maurer, Konrad (1909): *Vorlesungen über Altnordische Rechtsgeschichte IV. Das Staatsrecht des isländischen Freistaates*. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben von der Gesellschaft der Wissenschaften in Kristiania. H. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf., Leipzig.
- Ólafur Lárusson (1926): Nokkrar athugasemdir um fjórðungapingin. *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1925–1926, 4–17.
- Ólafur Lárusson (1929): Stjórnarskipun og lög lýðveldisins íslenska. *Tímarit Þjóðræknisfélags Íslendinga* XI, 11–34.
- Ólafur Lárusson (1958): *Lög og saga*. Lögfræðingafélag Íslands gaf út. Reykjavík, Hlaðbúð.
- Sigurður Líndal (1969): Sendiför Úlfljóts. Ásamt nokkrum athugasemdum um landnám Ingólfs Arnarsonar. *Skírnir* CXLIII, 5–26.
- Sigurður Líndal (1976): Voldgift. Íslend. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* XX, 230–31.
- Sigurður Líndal (1984): Lög og lagasetning í íslenska þjóðveldinu. *Skírnir* CLVIII, 121–58.
- Sigurður Líndal (1992): Löggjafarvald og dómvald í íslenska þjóðveldinu. *Skírnir* CLXVI:1, 171–78.
- Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands 1944, nr. 33, 17. júní. *Lagasafn*. <http://www.althingi.is>.
- Sturlunga saga* (1946). Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn sáu um útgáfuna. I–II. Sturlunguútgáfan, Reykjavík.
- Sveinbjörn Rafnsson (1993): *Páll Jónsson Skálholtsbiskup. Nokkrar athuganir á sögu hans og kirkjustjórn*. Sagnfræðistofnun, Reykjavík (*Ritsafn Sagnfræðistofnunar* XXXIII).
- Tacitus, Cornelius (2001): *Germanía*. Íslensk þýðing eftir Pál Sveinsson með inngangi eftir Guðmund J. Guðmundsson. Bókmenntafélag, Reykjavík.

- Taranger, Absalon (1924): Alting og lagting. *Historisk tidsskrift [norsk]*. Femte Række V, 1–45.
- Vilhjálmur Finsen (1873): Om de islandske Love i Fristatstiden. I Anledning af Prof. Konrad Maurer's „Graagaas“ i *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, 77de Bind, S. 1–188. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1873, 101–250.
- Vilhjálmur Finsen (1888): *Om den oprindelige Ordning af nogle af den islandske Fristats Institutioner*. København (*Vidensk. Selsk. Skr.*, 6. Række, historisk og filosofisk Afd. II.1).

SUMMARY

During the prime of nationalism in Icelandic historiography, especially in the first half of the twentieth century, scholars stressed, rather proudly, the separation of legislative and judiciary power in the constitution of the medieval Icelandic commonwealth. Later it was doubted whether such a separation actually existed. In this article it is contended that it did, in the sense that legislation and judicial proceedings were vested in different institutions. The Law Council (*lögrétta*) was basically a legislative body, while the courts of the spring assemblies (*vorþingsdómar*), quarter courts (*fjórðungsdómar*) and Fifth Court (*fimmtardómur*) passed sentences in cases between individuals. On the other hand, the *goðar*, who alone made decisions in the Law Council, nominated the farmers who sat in the courts, and nothing was done to secure the independence of the judges against the legislators. Thus the separation of legislative and judiciary power does not seem to have had any of the political purpose which it has in a modern, democratic state.

It is suggested here that the separation came about at a definite stage in the development of the Icelandic constitution. In the second half of the tenth century quarter assemblies (*fjórðungsping*) were established in each quarter of the country. Some time later, at any rate before 1030, these assemblies were turned into quarter courts at the Althing at Þingvellir. Then, perhaps for the first time in the Norse world, different institutions operated simultaneously at the same assembly. This may have given occasion to a division of the tasks of the assembly between them.

Gunnar Karlsson
 Sagnfræðiskor
 Heimspekideild Háskóla Íslands
 Árnagarði við Suðurgötu
 101 Reykjavík
 gunnark@hi.is